

บทความวิจัย
ประเพณีบวชควายหลวง ในมิติทางมานุษยวิทยา¹
Tradition of Buad Kwai Luang : Anthropology Perspective

สมชาย นิลอาธิ

ผู้เชี่ยวชาญ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ควายกับคน

คนมีความสัมพันธ์กับควายอย่างแนบแน่นมาเนิ่นนาน เพราะควายมีความสำคัญกับชีวิตสังคมของคนในหลายมิติ เป็นเสมือนสัตว์คู่ชีวิตแบบเพื่อนสนิท เป็นสัตว์เศรษฐกิจทั้งด้านแรงงาน ทำนาข้าวที่เป็นด้านหลัก รวมทั้งเป็นมรดก และรายได้ ตลอดจนเป็นอาหารและเครื่องเช่นสังเวณี ดังปรากฏหลักฐานการศึกษาค้นคว้าหลายสาขา เช่น การขุดค้นหลักฐานโบราณคดีพบซากโครงกระดูกควาย ภาพเขียนสีผนังถ้ำเพิงผาหลายแห่งเขียนรูปควายและต้นข้าว พบกลองมโหระทึกที่เป็นวัฒนธรรมเทคโนโลยียุคสำริด กระจายทั่วไปในหลายประเทศ และยังใช้ตีประกอบในพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในประเทศไทย ในพงศาวดารล้านช้าง และพงศาวดารเมืองแกลง (แกลง) ก็มีปรากฏเหตุการณ์ที่พญาแกลงส่งควายลงมาให้คนใช้ไถนา ซึ่งเป็นเรื่องที่สืบเนื่องไปถึงเรื่องขุนบรมราชาธิราช (ขุนบุลม, ขุนบวม) ของผู้คนหลายกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไทยลาวและมอญเขมรเป็นต้น แม้ในปัจจุบันความสำคัญของควายจะลดบทบาทความสัมพันธ์กับคนน้อยลงไปมากแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีพบอยู่บ้างที่บางคนยังเลี้ยงควายเพื่อขายและได้ปุ๋ยคอก บางแห่งยังมีการฆ่าควายเช่นบวงสรวงผี พิธีเลี้ยงผีบ้านผีเมืองอยู่ด้วย และก็ยังมีการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับควายในงานบุญบั้งไฟเดือน 6 อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่เรียกกันในภายหลังว่า “บวชควาย”

บวชควายหลวง

ประเพณีบวชควายหลวงเป็นส่วนหนึ่งของบุญบั้งไฟเดือน 6 ที่มีจัดกันทั่วไปในภาคอีสาน แต่ประเพณีบวชควายหลวงยังคงหลงเหลืออยู่อย่างชัดเจนทุกวันนี้ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด คือ บ้านเชียง ตำบลบ้านเชียง บ้านแมด ตำบลเชียงขวัญ บ้านหวายหลิม ตำบลพระเจ้า

¹ โครงการประเพณีบวชควายหลวงฯ ได้รับทุนสนับสนุนจาก “โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมแบบมุ่งเป้า” ประจำปี พ.ศ. 2559 กองส่งเสริมการวิจัยและบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

และบ้านหมู่มั่น ตำบลหมู่มั่น อำเภอเชียงขวัญ จากการลงพื้นที่สนามพบว่าแต่เดิมเมื่อกว่า 30 ปี มาแล้วเคยมีการจัดประเพณีบวชควายหลวงที่บ้านเชียงใหม่ ตำบลเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ดด้วย แต่ภายหลังเสื่อมสลายไปแล้วกว่า 20 ปี เพราะมีการปรับเปลี่ยนการเล่นในพิธีกรรมไปเป็นแบบชนเผ่าดั้งเดิมของตะวันตก เรียกกันว่าเต้นซูลู โดยละทิ้งแก่นเนื้อหาสาระของการบวชควายที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการทำหน้าที่ต้องพึ่งอาศัยน้ำฝนจากฟ้า

ทำไมต้อง “บวชควาย”

ดูจะเป็นปัญหาเรื่องการใช้คำเรียก “บวช” เพราะการบวชเป็นคติความเชื่อในพุทธศาสนาที่เผยแพร่มาในดินแดนอีสานในภายหลัง ทั้งๆ ที่คติความเชื่อเรื่องควายเป็นคติความเชื่อเรื่องผี คือผีฟ้า-ผีแถนที่มีปรากฏในนิทานตำนานเก่าของคนกลุ่ม ไทย-ลาว และ มอญ-เขมร มาแต่ดั้งเดิมที่มีบันทึกไว้หลายแห่งเช่น พงศาวดารเมืองแกลง พงศาวดารล้านช้าง นิทานเรื่องขุนบรมราชาธิราช ฯลฯ จากการสนทนากับผู้รู้ท้องถิ่นบางท่าน จึงได้ข้อสังเกตว่าการใช้คำว่าบวชน่าจะเป็นคำที่นำมาใช้ในภายหลัง เมื่อมีการยอมรับนับถือพุทธแล้ว โดยนำมาใช้กับการปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทพฤติกรรมของคน ด้วยการผ่านพิธีกรรมการบวช ซึ่งเป็นการใช้คำล้อจากการบวชพระ เมื่อมีการจัดพิธีกรรมเพื่อปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทของคนๆ หนึ่งให้เป็นควายในบุญบังไฟ จึงเรียกกันทั่วไปในปัจจุบันว่า บวชควาย

หรือจะเรียก ชุนควาย?

การศึกษาภาษามนุษยวิทยายอมรับกันว่าความเชื่อเรื่องผี-วิญญาณ มีอยู่ในทุกสังคมชนเผ่าดั้งเดิมก่อนมีศาสนาต่าง ๆ ในโลกจนเรียกกันว่า **ศาสนาผี** เป็นความเชื่อของคนท้องถิ่น ซึ่งในสังคมอีสานของไทยก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้น การทำพิธีกรรมเพื่อเปลี่ยนสถานภาพและบทบาท พฤติกรรม จากคนธรรมดาให้เป็นควาย ในงานบุญบังไฟ เดือนหก โดยเริ่มทำพิธีกรรมที่ศาลปู่ตา (ศาลเจ้าปู่) ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผีอารักษ์ชุมชนหมู่บ้าน เป็นการบอกกล่าวต่อผีเจ้าปู่ ขอให้ช่วยคุ้มครองการจัดงานและเพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารในปีนั้นๆ จึงน่าจะมีคำเรียกการทำพิธีให้คนเป็นควายด้วยคำภาษาท้องถิ่น ที่มีความเชื่อเรื่องผีมาแต่ดั้งเดิมก่อนรับพุทธศาสนา

ทั้งจากการสนทนากับผู้รู้ท้องถิ่น และการตรวจสอบเอกสารในพจนานุกรมภาษาอีสานไทยและวัดเจตนานุกรมพาสาลาว จึงได้พบมีคำที่น่าจะมีการนำมาใช้เกี่ยวกับพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีที่สำคัญอยู่สองคำ คือ ชุน และ สุน

คำว่า ชุน (ชุน) ปรีชา พิณทอง ว่าหมายถึง ถูกต้อง กระทบ ; ผีสิง เรียกผีชุน ผีต้อง กี่ว่า (น.304) ทองคำ อ่อนมะนิสอน ว่าหมายถึง ต้อง ถึก (ถูก) ต่ำ (น.314)

ส่วนคำว่า สุน ปรึกษา พิณทอง ว่าหมายถึง สิง; ฝึกลิงคนเรียกฝึกลิง (น.811) ทองคำอ่อนมนะให้นอน ว่าหมายถึง ร้าย เคียดร้าย แสดงอาการร้ายขาด ด้วยการเดินตึง ๆ ซึ่งก้าม蹄วัตถุสิ่งของที่อยู่อ้อมข้าง (น.282)

จากที่ยกมานี้ พอจะทำให้เห็นได้ว่า การทำพิธีกรรมเพื่อเปลี่ยนสถานภาพและพฤติกรรมของคนให้เปลี่ยนควาย ในโอกาสพิเศษงานบุญบั้งไฟนี้ อาจสามารถใช้ได้ทั้งคำว่า ซุน และ สุน เพราะดูเหมือนจะมีความหมายคล้ายๆ กัน แต่หากพิจารณาในรายละเอียดของความหมายแล้ว ก็อาจจะเห็นได้ว่า ซุน จะมีความหมายดูใกล้เคียงกับการทำพิธีกรรม เพื่ออ้อนวอนร้องขอความช่วยเหลือเพื่อความอุดมสมบูรณ์ในชีวิตมากกว่า สุน เพราะ สุน ดูจะมีความหมายไปในทางโกรธร้าย ใช้อำนาจข่มขู่ทำลายมากกว่า จนไม่น่าจะเป็นพิธีกรรมขอฝนเพื่อความมั่นคงในอาหาร และทั้งคำว่า สุน ในภาษาลาวนั้น ในแง่หนึ่งก็เป็นคำเดียวกับคำว่า ฉุน ในภาษาไทย ดังพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายว่า รู้สึกขี้โกรธขึ้นมาทันที (ข.ฉุน) ฉุนเฉียว ว.ฉุนจัด โกรธง่าย โกรธเร็ว ฉุนเฉียว กิ๊ว (น.350) ซึ่งไม่น่าจะสอดคล้องกับพฤติกรรมของควายในร่างคน และความเชื่อการขอฝนน้ำฟ้า

ชื่อเรียกควายในพิธีกรรมบวชควาย

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์และเข้าร่วมเหตุการณ์หลายสิบครั้ง พบว่า แม้ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะเรียกชื่อควายในพิธีกรรมบุญบั้งไฟแตกต่างกันหลายชื่อเรียกและจะมีคำอธิบายแตกต่างกันบ้างก็ตาม แต่ก็จะเป็นที่รู้ๆ และยอมรับกันได้ ในย่านท้องถื่นของตนเช่นเรียกว่า ควายหลวง ควายฮ้า ควายจำ ควายผิว เป็นต้น เมื่อบวชแล้วจะเรียกควายนั่นว่า หมอควาย

แต่ละชื่อเรียกจะมีเหตุที่มาและความหมายต่างกันไป ซึ่งล้วนแสดงถึงความสำคัญของควายที่จะเป็นตัวละครหลักของการจัดงานบั้งไฟเพื่อขอฝนน้ำฟ้าที่จำเป็นต่อการทำการเกษตรปลูกข้าวเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และเป็นความมั่นคงในชีวิตร่วมกันของชุมชนในอดีต

ควายหลวง หมายถึงควายที่เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าผู้นำ ในที่นี้คือควายที่ต้องเข้าทำพิธีการระบอกล่าวต่อผีปู่ตา ซึ่งเป็นผีบรรพชนที่คอยคุ้มครองชุมชนที่ชาวบ้านนับถือเสมือนเป็น “หลักบ้าน”

ควายฮ้า ชื่อเรียกนี้เมื่อสอบถามชาวบ้าน หลายคนหลายหมู่บ้านทั้งผู้สูงอายุและผู้เกี่ยวข้องกับงานประเพณีพบว่าต่างยังไม่สามารถอธิบายความหมายได้เลย แต่เมื่อพิจารณารูปคำศัพท์ภาษามีพบว่าหมายถึง ใหญ่ มาก หลาย เปลี่ยว ในที่นี้จึงน่าจะหมายถึงควายที่ปล่อยปล่ทิ้งไว้เป็นเวลานาน จนเป็นควายเปลี่ยวไปได้ เพราะชาวบ้านในอดีตจำนวนไม่น้อยที่เมื่อหมดช่วงเวลาทำนาแล้ว มักปล่อยควายเข้าไปหากินเองในท่าเลป่าโคกที่เป็นที่

สาธารณะของชุมชน ถ้าชุมชนอยู่ใกล้คงภูก็จะปล่อยควายขึ้นป่าตงภูเขาเป็นเวลานาน จนบางครั้งมีควายบางตัวเป็นควายเปลี่ยว จำเจ้าของไม่ได้ เมื่อใกล้ถึงฤดูทำนา จึงขึ้นไปจับควายลงมา ถึงกับชน ขวิดเจ้าของจนบาดเจ็บ และถึงตายก็มี ชื่อควายฮั่ว ที่เรียกหมอควายในประเพณีบวชควายบุญบังไฟนี้ จึงต้องแสดงออกถึงความเปลี่ยว แข็งแรงเป็นใหญ่ ตามความเชื่อว่าเป็นควายที่ผ่านพิธีกรรมกับผีปู่ตามาแล้ว

ควายจำ เป็นชื่อเรียกที่มีความหมายว่า หัวหน้า หัวใจ เป็นผู้นำเช่นกัน เฉพาะกรณีบ้านเขื่อง ตำบลบ้านเขื่อง เชื่อกันว่าเป็น “ควายคำบ้านคำเมือง” แม้จะมีบางคนเอ่ยเรียกชื่อควายว่า ควายจำ ควายผิวบ้าง แต่ก็อธิบายต่อได้ว่า ในอดีตเคยมีคนที่เป็นควายจำ มีชื่อว่าผิวมาก่อน ครั้นเมื่อควายจำ ควายผิว ย้ายครอบครัวย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านดอนแดง ก็ยังมีควายสำคัญต้องแห่ขบวนไปคารวะ และพักกินข้าวที่บ้านของลูกหลานควายจำ ควายผิว ที่บ้านดอนแดงเป็นประจำทุกปี

คนในพิธีกรรมบวชควาย

เมื่อเป็นประเพณีบวชควายแล้ว คนสำคัญที่สุดของงานคือ “หมอควาย” ที่เรียกว่าควายหลวง ควายฮั่ว ควายจำ-ควายผิว ซึ่งก่อนจะเข้าทำพิธีคารวะบอกกล่าวขอกับผีปู่ตาหรือผีเจ้าปู่ หรือเจ้าปู่ จะต้องนุ่งกางเกงขาสั้นสีดำ มีบรรดาชาวบ้านทั้งหญิงชายช่วยกันแต่งส่วนต่างๆ ของร่างกายล้อเลียนควายดำ ด้วยการใช้สีดำจากขี้หมื่นหม้อ (เขม่าไฟ) หรือสีน้ำเงินเข้มจากสีครามที่เคยใช้ย้อมผ้าฝ้าย ให้ทั่วตัวตั้งแต่หัวจรดเท้า สีขาวและสีแดงที่เบ้าตาทั้งสองข้างด้วยปูนขาวและปูนแดง ทาสบ (ริมฝีปาก) ด้วยสีแดงจากปูนแดง (ภายหลังใช้แป้งขาวและลิปสติกสีแดง) และสวมเขาควายที่ทำกันขึ้นเอง มีสีเขา ที่ดูว่าจะให้เป็นสัญลักษณ์เขาควายที่พิเศษสมกับเป็นควายหลวงของเจ้าปู่ตามความเชื่อ โดยทำเป็นสีเขาดังอยู่บนฐานเสนางกลม เมื่อจะสวมเขาให้ติดแน่นกับหัว จึงต้องใช้เชือกผูกมัดติดกับปอยเส้นผม แล้วใช้แป้งเหนียวหรือยางไม้ช่วยย่ำให้แน่นขึ้น เพื่อว่าเวลาออกพ้อนเป็นขบวนจะไม่หลุด พร้อมผูกอวี่วะเพศทำด้วยไม้ท่อนใหญ่สีดำส่วนปลายทาสีแดง พร้อมเส้นฝ้ายหรือไหม ทำเป็นชนติดที่โคนกระดูกใหญ่และยาว

ขณะแต่งตัวให้หมอควายนี้ จะมีบรรดาหญิงอีกกลุ่มหนึ่งเรียกกันว่า แม่บอละมัด หรือบัวระมัด คือผู้ปรนนิบัติ จะช่วยกันแต่งตัวแต่งหน้าให้กับคนสำคัญอีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ชายแต่ต้องแต่งตัวเป็นผู้หญิง เรียกคนนั้นในพิธีกรรมว่า “นางหว่า” เน้นที่แต่งใบหน้าแบบผู้หญิง ที่ต้องผัดหน้าทาแป้งและทาสีแดง นุ่งเสื้อและกระโปรงชุดสีแดง มีเครื่องถือที่สำคัญขาดไม่ได้คือ ต้องถือร่มและคอนเสียมห้อยตะกร้าไว้บนบ่าตลอดเวลา

สำหรับนางหว่านี้ ที่บ้านเขื่อง ตำบลบ้านเขื่อง ว่ามีฐานะเป็นเมียของควายจำ ทางบ้านแมต ตำบลเชียงขวัญ ว่าเป็นคนให้กำลังใจและปลงใจของควายจำ ส่วนที่บ้านห้วยหลิม

ตำบลพระเจ้า ว่านางหว่าคือร่างทรงที่จะคอยกำกับบอก เป็นร่างบอกขบวน เพื่อไม่ให้ขบวน
แพ้และการจัดงานผิดไปจากประเพณีเดิม ทั้งเส้นทางขบวนแห่ และขั้นตอนตามกาลเทศะ
เพราะถ้ามีปัญหาการทำผิดประเพณีเดิมแล้ว เชื่อกันว่าเจ้าปู่จะเข้าสิงร่างนางหว่า

เมื่อแต่งตัวให้บุคคลสำคัญในพิธีแล้วเสร็จ ผู้นำทำพิธีกรรมที่เรียกกันว่า “แม่กะ
จ๋า” คือ แม่จ๋า หรือกวนจ๋า (กวนจ๋า) จะทำพิธีการระบอกล่าวเจ้าปู่ด้วยเครื่องพิธีสำคัญ
ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม คือ ขัน 5 มีดอกไม้ขาวและเทียนผึ้ง อย่างละ 5 คู่

ครั้นทำพิธีการระบอกล่าวขอเสร็จแล้ว ก่อนควายหลวง (ควายฮ้าง ควายจ๋า) จะ
เริ่มออกพ้อน จะต้องสวมเครื่องสัญลักษณ์สำคัญของความเป็นควายที่ใช้แรงงาน คือบักกะ
โหล่ง (บางแห่งจะเรียก บักกะหึ่ง พรวนทาม ก็มี) ทำด้วยโลหะทองเหลือง เป็นเครื่องสัญญาณ
เสียงคล้องคอควาย ทั้งในตอนเลี้ยง เดินทางและใช้แรงงาน ฯลฯ ซึ่งในพิธีบวชควายนี้ หมอ
ควายจะใช้วิธีคล้องโหล่ง แทนการคล้องคอ เพราะบักกะโหล่ง โหล่งมีหลายลูก หลายขนาด
ผูกติดกับสายเชือกเส้นใหญ่มีน้ำหนักมาก

เมื่อนำบักกะโหล่งคล้องโหล่งแล้ว ก็จะเป็นเสมือนสัญญาณรู้กันว่า การจัดการทุก
อย่างพร้อมแล้ว แม่กะจ๋าจะเป็นผู้ถือขัน 5 เดินออกหน้า พาหมอควายหลวงและขบวนเดิน
เวียนรอบศาลเจ้าปู่สามรอบ โดยมีนางหว่าเดินเคียงคู่ หรือเยื้องหลังหมอควายหลวงเล็กน้อย
และมีคนสมมติเป็นเจ้าของควาย คอยจับสายบักกะโหล่งบังคับควาย และดึงเชือกบังคับปลัก
ขีอกอยู่หลังหมอควายหลวง ติดตามด้วยพลพรรคที่กล่าวว่า เป็นเสมือนบรรดาศิษย์บริวารของ
เจ้าปู่ คอยทำหน้าที่เป็นขุนศึกทหารตำรวจในขบวนพิธี และข้าบริวารรับใช้

กรณีพิธีบวชควายที่บ้านแมต ตำบลเขียงขวัญนั้น จะมีคนสำคัญอีกคนหนึ่งซึ่งเรียก
ว่า “อุปัชฌาย์” ทำหน้าที่บวชควายหลวง และกล่าวคำเลี้ยงกลอง

คนสำคัญที่กล่าวนี้ ผู้เกี่ยวข้องกับประเพณีบวชควายทุกชุมชนกล่าวตรงกันว่า
ต้องมีการสืบทอดต่อกันมาทางสายเลือดและเครือญาติ ยกเว้นกรณีที่ไม่สืบหามาได้แล้ว จึงจะ
ทำพิธีเสี่ยงทายขอผู้สืบทอดจากเจ้าปู่ แล้วจึงสืบทอดตามสายเลือดและเครือญาติต่อไป

เครื่องดนตรีในพิธีกรรมบวชควาย

จากการเข้าร่วมเหตุการณ์พิธีกรรมบวชควายของทุกชุมชน พบว่ามีการใช้เครื่อง
ดนตรีบรรเลงในพิธีกรรมสำคัญสามชนิด คือ

1. กลอง
2. พางฮาด หรือ ผ่างฮาด
3. แสง (ฉาบ)

จากการสัมภาษณ์และสังเกตเรื่องการใช้เครื่องดนตรี พอเห็นได้ว่าชาวบ้านจะใช้
ดนตรีแต่ละชนิด ตามความสามารถและข้อจำกัดของคนในชุมชน และเรียกเครื่องดนตรีตาม

ประเพณีการใช้ภาษาท้องถิ่นที่เคยชินสืบทอดกันเรื่อยมาเป็นหลัก คือ

กลอง เป็นกลองไม้ลักษณะทรงกลมขนาดใหญ่ ประมาณ 50 ซม. ลึกประมาณ 30 ซม. เศษ ซึ่งทั้งสองหน้า เรียกกันว่า “กลองเลง” ใช้เพียงหน่วยเดียว สองคนหาม โดยคนหามข้างหลังเป็นคนตีเข้าขบวนแต่เมื่อตรวจจอบเอกสารพบว่า ไม่มีชื่อกลองเลง พบแต่ชื่อที่ใกล้เคียงคือ กลองแลง คือ กลองเพล ที่ใช้ตีบอกเวลาในวัดทั่วไป เพื่อบอกเวลาตอนเพลทุกวัน และตีตอนยามแลง เวลาประมาณสามถึงสี่โมงเย็น ในช่วงเวลาเข้าพรรษา และพบว่ามีชื่อ “กลองตุ้ม” ซึ่งมีลักษณะของกลอง และโอกาสในการใช้เช่นเดียวกันกับกลองที่ชาวบ้านเรียกกลองเลง คือ เป็นกลองหุ้มสองหน้าขนาดสั้น (สั้นกว่ากลองเพล) และน้อย (เล็กกว่ากลองเพล) ใช้คนสองคนหาม ตีประโคมร่วมกับแสง (ฉาบ) สิ่ง (ฉิ่ง) และฆ้องฮาด (ฟางฮาด) ใช้ตีในงานบุญบั้งไฟเดือนหก ฉะนั้นชื่อกลองเลงในวรรณคดีของชาวบ้านดังกล่าวนี้ น่าจะหมายถึงกลองตุ้ม ที่ใช้เรียกกันทั่วไปมากกว่าจะเป็นกลองแลง และจากการสัมภาษณ์ มีพบว่าในอดีต เคยมีใช้กลองอีกชนิดหนึ่งตีประโคมในขบวนบั้งไฟมาก่อน คือ “กลองโตน” เป็นกลองขนาดเล็ก มีทั้งที่ทำด้วยดินเผาและไม้ ซึ่งหนึ่งหน้าเดียว ใช้หน่วยเดียวสะพายไหล่ มือหนึ่งอุ้มหนีบไว้กับตัว อีกมือหนึ่งใช้ฝ่ามือตบหนึ่งหน้ากลอง มักใช้ตีร่วมกับฆ้องในขบวนแห่บั้งไฟ แห่กองบวช แห่กองหุด แห่กองกรฐินและกองอัฐฐะ

ฟางฮาด จากการพูดคุยกับชาวบ้านหลายแห่ง ทำให้มีข้อสังเกตว่า คำเรียกชื่อ ฟางฮาด น่าจะเป็นคำเรียกของนักวิชาการและคนเมืองทั่วไปมากกว่า เพราะคำนี้ชาวบ้านมักจะออกเสียง **ฝางฮาด** ตามเสียงที่ได้ยินจากการตีมากกว่า คือ ได้ยินเป็นเสียงฝางๆ ซึ่งก็ดูจะสอดคล้องกับข้อมูลเอกสารที่ให้ความหมายว่า ฝาง เป็นเสียงดังจากไม้เคาะแผ่นทอง (ทองแดง ทองสำริด ทองเหลือง ฯลฯ) และว่าฝางฮาด คือทองเหลืองหล่อเป็นรูปทรงกลม คล้ายกับฆ้อง แต่ไม่มีจุม (ตุ่มนูนตรงกลาง) สำหรับตีเหมือนฆ้อง ใช้ตีประกอบใส่กลองหาง (กลองยาว) ในเวลาแห่ในขบวนพืชนบุญบั้งไฟ หรือแห่กองบุญต่างๆ และแห่กองหลอนในบุญผะเหวด (บุญพระเวส บุญมหาชาติ) และยังมีพบอีกแห่งหนึ่ง ใช้คำว่า ฟางฮาด ที่หมายถึงเครื่องเสพนชนิดหนึ่งทำด้วยทองห้าว (ทองเหลือง)

แต่หากพิจารณาแยกคำเรียก เป็น ฝาง-ฟาง-ฟาง และฮาด แล้ว คำว่าฮาด ก็อาจจะช่วยขยายเสียงดังของฝางได้มากขึ้นด้วย เพราะคำว่าฮาด หมายถึงจัวหรือควายที่ตอนไม่ลง เรียกว่า จัวตอนฮาด ควายตอนฮาด เรียกรวมๆ ว่า ตอนเป็นฮาด คือ เมื่อตอนจัว-ควายตัวผู้แล้วกลับคืนเป็นลูกเหมือนเดิม และมักจะเป็นลูกแข็งแรง ตื้อมากกว่าเดิม จนบังคับใช้ทำงานไม่ได้-ได้ยากกว่าเดิม ซึ่งดูจะเชื่อมโยงกลับไปหาเครื่องดนตรีฝางฮาด ที่น่าจะวิวัฒนาการมาจากเครื่องดนตรีโบราณเมื่อกว่าสามพันปีมาแล้ว คือ กลองมโหระทึก (กลองทอง กลองบั้ง ฆ้องกบ ฆ้องเขียด จีนเรียก ถงกู่ ฯลฯ) ซึ่งจัดอยู่ในวัฒนธรรมสำริด (Bronze) ที่พบว่าเป็นเครื่องดนตรีที่แสดงสถานภาพของหัวหน้าชนเผ่า และใช้ในพิธีกรรม

ต่างๆ ดังกรณีชาวจ้วง (พูดภาษาตระกูลไทย-ลาว) ในมณฑลกว่างซี ที่ยังใช้ตีประโคมในพิธี
แห่ศพพบในเทศกาล ชาน เยว ชาน (ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3) ในปัจจุบัน

ในสังคมไทยก็ยังใช้ตีประโคมกับเครื่องดนตรีอื่นในพระราชพิธีจรดพระนังคัลย
แรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและน้ำด้วยกลองมโหระทึก หรือ ถมกู่ เป็น
วัฒนธรรมโบราณยุคโลหะสำริด ได้จากโลหะประสมของทองแดงกับดีบุก (ทองแดงใช้เป็น
โลหะหลัก) มีความแข็งแรงทนมากกว่าทองแดงและทองเหลือง (ทองแดงประสมสังกะสี) เป็น
โลหะที่ให้เสียงดังก้องกังวานไปไกล แต่เป็นเทคโนโลยีภูมิปัญญาขั้นสูงในอดีตกาล และมี
ราคาสูง แพงมากในปัจจุบัน

แสลง (ฉาบ) มีใช้ประกอบในขบวนแห่ควายหลวงทั้ง 3-4 หมู่บ้านเป็นปกติ ทำ
ด้วยทองเหลืองซึ่งมักใช้กันสองคู่ แม้ดูเหมือนว่าจะให้ความสำคัญรองจากกลองและพวงฮาด
ก็ตาม แต่ก็ขาดไม่ได้ ส่วน สิ่ง หรือ ฉิ่ง นั้น เป็นเครื่องดนตรีที่จะมีหรือไม่ก็ได้ สำหรับขบวน
แห่ควายหลวง

จากการร่วมประเพณีบวชควายหลวง หรือพิธีชุนควาย มีข้อสังเกตเรื่องเครื่อง
ดนตรีสำคัญสองชนิด คือกลองและพวงฮาด บางแ่งมุ่มคือชาวคณะหมอควายหลวงและชาว
บ้านทั่วไป ดูเหมือนจะให้ความสำคัญกับกลองมากกว่าพวงฮาดอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จาก
ตอนทำพิธีบวชควาย หรือพิธีเชิญผีมาชุนหมอควาย จะมีพิธีกล่าวคำสูตร “เลี้ยงกลอง” เพิ่ม
เข้ามาเป็นพิเศษด้วย ส่วนพวงฮาดหรือฝางฮาด เหมือนจะถูกลืมความสำคัญไปบ้าง ดังจะ
เห็นได้จากการนำฆ้องที่มีฆ้องเข้ามาแทนที่

พิธีบวชควาย-ชุนควาย : ผี-พรหมณ์-พุทธ

พิธีบวชควาย หรือชุนควาย ที่ยังหลงเหลืออยู่ในพื้นที่อำเภอเขียงขวัญ จังหวัด
ร้อยเอ็ดนี้ ชาวคณะที่เป็นหลักของพิธีกรรม คือ หมอควาย นางหว่า แม่บัวละบัด ฯลฯ จะมี
ความเชื่อร่วมของคนในชุมชนว่าจะต้องมีการสืบทอด 2 วิธี คือ การสืบทอดทางเครือญาติ
(ญาติทางสายเลือดและแต่งงาน) และการสืบทอดโดยการเสี่ยงทายกับผีปู่ตา (เจ้าปู่) ซึ่งทั้ง
2 วิธีต่างก็มีรากฐานความเชื่อเรื่องผีด้วยกัน รวมทั้งเครื่องพิธีที่มีนัยยะเชิงสัญลักษณ์เรื่อง
ความอุดมสมบูรณ์ที่มีควายเป็นแรงงานหลักสำคัญ จะถูกเก็บรักษาไว้ใน “ห้องเปิง” ซึ่งแต่
เดิมคือห้องผีเรือนของหมอควาย โดยเฉพาะบักกะโหล่ง (บักกะหิง พรวนทาม) จะห้อยแขวน
ไว้ที่ห้องเปิง

เมื่อเริ่มพิธีบวชควายจะต้องไปทำพิธีคารวะบอกกล่าวขอกับผีปู่ตา ซึ่งเป็นผี
อารักษ์คุ้มครองชุมชน ที่ศาลในดอนปู่ตา โดยมีแม่กะจ้ำ (เชื่อกันว่าสื่อสารกับผีได้) จัดขัน 5
(ดอกไม้ขาว 5 คู่ และเทียนผึ้ง 5 คู่) เป็นผู้ทำพิธีบอกกล่าวขอ (เมื่อแต่งตั้งหมอควายและ
นางหว่าแล้ว) จากนั้นจึงออกทำฟ้อนประกอบดนตรี เป็นขบวนรอบศาลปู่ตา 3 รอบ เป็นการ

แสดงการละเล่นผีปอบ โดยมีแม่กระเจ้าถือ ชัน 5 พาเดินออกหน้าขบวน ให้ช่วยคุ้มครองการจัดงานให้ลุล่วง ไม่มีปัญหาอุปสรรค เฉพาะกรณีของการบวชควายบ้านแมต ตำบลเชียงขวัญ จะมีพิธีเลี้ยงกลองแทรกเข้ามาด้วย โดยกะเจ้า (ผู้ชาย) ในร่างชุดขาวแบบพราหมณ์ เป็นผู้นำในการกล่าวคำเลี้ยงกลอง ที่มีลักษณะเป็นคำประพันธ์แบบร้อยยาวคล้ายสูตรขวัญ

จากนั้นหมอควายจะพื่อนอกจากบริเวณหน้าศาลปู่ตา (กรณีบ้านแมตเป็นลักษณะเจ้าปู่ใหญ่เหมือนมีสถานภาพเหนือกว่าผีปอบบ้านอื่น ๆ มีชื่อเฉพาะว่า เจ้าปู่เผ้าเจ้าโฮงแดง) หมอควายจะต้องแสดงท่าพื่อนประกอบดนตรีตลอดเวลาแล้วแสดงท่ากริยาที่เด่นชัดของควายคือการลง “บวก” (ปลุกควาย) ที่ช่วยกันเตรียมไว้ก่อนแล้วที่ใกล้ๆ กับศาลปู่ตา (กรณีบ้านเชียงจะปรับเปลี่ยนมาใช้อีกแห่งหนึ่งด้วยเหตุผลเฉพาะชุมชนซึ่งก็เตรียมบวควายไว้ใกล้ ๆ เช่นกัน)

เมื่อแสดงควายลงบวกด้วยการเกลือกกลิ้งตัวในปลักโคลนจนพอใจแล้วจึงพากันแห่ขบวนไปบริเวณวัด

จึงทำให้เห็นได้ชัดเจนว่าพิธีบวชควาย หรือชุนควายในงานบุญบั้งไฟนี้ มีการปฏิบัติกันทั้งคติความเชื่อเรื่องผี, พราหมณ์ และพุทธ ผสมผสานกันอย่างสนิทแน่นด้วยการยอมรับกันทุกฝ่าย คือ ผีปอบ (แม่กะเจ้า-ผู้หญิง, กะเจ้า-ผู้ชาย) พราหมณ์ (กะเจ้า-ผู้ชาย ทำหน้าที่อุปัชฌาย์ กล่าวคำเลี้ยงกลอง) และพุทธ (พระสงฆ์, พระอุปัชฌาย์)

จัดขบวนแห่ควายหลงไปวัด

การจัดขบวนแห่ควายหลงจากบริเวณศาลปู่ตา-เจ้าปู่เผ้าเจ้าโฮงแดง เข้าไปในบริเวณวัดจะมีแม่กะเจ้า-กวนเจ้า ถือชัน 5 เดินออกหน้าขบวน (เช่นเดียวกับตอนพาเดินเวียน

รอบศาลปู่ตา) ตามด้วยหมอควายหลวงเดินพ้อนตามหลังแม่กะจ้ำ มีนางหว่าถือร่มและคอนตะกร้าด้วยเสียมบนไหล่เดินเคียงข้างหรือเยื้องหลังบ้างเล็กน้อย ด้านหลังของหมอควายหลวงเป็นคนทำหน้าที่เสมือนเจ้าของควายหรือคนเลี้ยงควาย ถือพรวาดวงใหญ่ทำด้วยไม้จริงเนื้ออ่อน คอยจับสายบังคาะไหล่ที่คล้องไหล่เขยิบบังคับควาย และดึงเชือกผูกเอาไว้ติดกับอวัยวะเพศผู้ท่อนใหญ่ให้ขยับขึ้นๆ ลงๆ ตามต้องการ และตามจังหวะเป็นระยะๆ ให้ผู้ร่วมงานได้ยิ้มหัวม่วนชื่น

ตามหลังด้วยคนกลุ่มใหญ่ร่วมขบวนทั้งหญิงชายประมาณ 20 คน บรรดาผู้หญิงจะหอบคอนตะกร้าด้วยเสียมเหมือนนางหว่าบ้าง ด้วยไม้คอนบ้าง ส่วนผู้ชายจะถือมีด-พรวิน หอก ดาบ เท่าที่พอหาและจัดทำกันเองด้วยไม้ได้ (เป็นเสมือน “ลูกเผิง ลูกเทียน” ของหมอลำผีฟ้า) มีบางคนกล่าวว่าเสมือนทหารขุนศึกของเจ้าปู่ที่ต้องมีบริวารทั้งหญิงและชาย พวกผู้ชายกลุ่มหนึ่งจะแต่งเครื่องแบบตำรวจและทหาร

กลุ่มคณะนักดนตรีบรรเลงตามหลังตีกลองต๋ม (เรียกกลองเลง) ตบกลองโทน ตีพวงฮาด (พวงฮาด) และตบแสง (ฉาบ) แทรกประชันเสียงกันสนั่นสนั้น บางครั้งก็มีฆ้องน้อยที่มีฆ้องตีหรือเสียงสัง (ฉิ่ง) สอดบ้าง เท่าที่จัดหามาด้วยกันได้ในโอกาสพิเศษยามบุญประเพณีที่จะต้องมีการพิธีกรรม เช่น สรงบวชา-ศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งกินและเล่นกันให้เต็มที่ จนดูเหมือนจะไม่มี “ช่องว่างทางสังคม” ทั้งในเรื่องเพศ วัย และสถานภาพในสังคม เป็นกลุ่มปิดท้ายขบวนแห่ควายหลวงไปวัด

แต่เฉพาะกรณีแห่ควายหลวงบ้านแมดจะมี “กลองกิ่ง” 1 คู่ เป็นเครื่องประโคมปิดท้ายขบวน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านกล่าวว่า แต่เดิมแต่จะมีกลองกิ่งของชุมชนเข้าร่วมด้วยเสมออยู่แล้ว และบางชุมชนก็จะถือโอกาสเป็นเจ้าภาพจัดการ “เส็งกลองกิ่ง” เพื่อความครึกครื้นม่วนชื่นเหมือนเป็นการฉลองงานบุญบั้งไฟพร้อมกันด้วย โดยจะป่าวบอกบุญชุมชนบ้านอื่น ๆ ให้มาร่วมเส็งกลองด้วยกัน (จนมีคนเรียกกลองกิ่งนี้ว่า กลองเส็ง ก็มีไม่น้อย)

เมื่อขบวนควายหลวงเข้าถึงในวัดแล้ว กะจ้ำจะพาขบวนแห่รอบสิม (โบสถ์) เวียนขวา 3 รอบ ตามประเพณีความเชื่อ ชาวคณะชุดที่หาม ตะเหลียง (เสลียงคานหาม) เชิญเครื่องพระอุปคุตตามคติความเชื่อในพุทธศาสนา แต่ชาวบ้านจะเรียกว่า “ญาพ่อหลวง” ขึ้นประดิษฐานยังหอญาพ่อหลวง (คือหอพระอุปคุตที่ต้องเชิญมาคุ้มครองงานบุญผะเหวด ซึ่งเป็นบุญใหญ่ทุกปีที่จัดงาน) ถึงเวลาสิ้นสุดการทำพิธีกรรมบวชควายหรือ ขุนควาย ซึ่งเป็นพิธีกรรมความเชื่อจริง ๆ ตรงนี้แล้ว

แต่ในความเป็นจริงควายหลวงจะต้อง “เล่น” และ “กิน” ต่อไปอีก 1-3 วัน แล้วแต่ชุมชนจะกำหนดในแต่ละปีว่าจะจัดงานบุญธรรมดาหรือจัดงานบุญใหญ่

แห่ควายรอบบ้านและบ้านใกล้เคียง

เมื่อเสร็จจากพิธีกรรมเช่นสรงวบูชาที่เกี่ยวกับความขลังศักดิ์สิทธิ์จากการบวชกับเจ้าปู่ที่ตอนปู่ตาจนถึงการเชิญญาพ่อหลวงหรือพระอุปคุตขึ้นไปสถิตบนหอยญาพ่อหลวงในวัดแล้ว จากนั้นก็เป็นช่วงเวลาของการเล่นที่ทุกฝ่ายจะมีอิสระต่อกัน และขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์ต่อกันในโอกาสพิเศษของชุมชนที่ยอมมาร่วมกันจนดูเหมือนจะไม่มีช่องว่างเรื่องเพศ วัย และสถานภาพทางสังคม

มองเพียงผิวเผินก็จะเห็นว่าเป็นการเล่นบันเทิงม่วนซื่นทั่วไป เพราะพ้นช่วงเวลาของพิธีกรรมเกี่ยวกับผีและพุทธแล้ว แต่ลึกๆ แล้วจะเห็นว่าการเล่นของควายหลวงจะแฝงด้วยพลังความเชื่อที่ผ่านพิธีกรรมขลังศักดิ์สิทธิ์มาแล้ว

ในช่วงเวลาการเล่นนี้ควายหลวงจะออกทำฟ้อนที่ต้องยกมือทั้งสองข้างขึ้นสูงเสมอถึงระดับไหล่ ระดับหูและหัว แต่ส่วนมากมักจะชูสองมือขึ้นฟ้อนสูงกว่าระดับหัวเกือบตลอดเวลา (เหมือนว่าจะลดลงบ้างก็เมื่ออิดเมื่อย่ออ่อนแรงเท่านั้น) การยกมือขึ้นสูงนี้ ดูเสมือนเป็นสัญลักษณ์ตั้งวงสูงอย่างเขาควาย

เมื่อมีจังหวะโอกาสก็จะฟ้อนเต้นใส่กลุ่มคนให้สมกับเป็นควายหลวง ควายจำที่มีพฤติกรรมเก้งก้าง มีพลังของความเป็นหัวหน้า จำฝูงเหนือควายทั่วไป และสมกับความเป็นควายฮ้าที่เปลี่ยวและดึก แต่ก็ต้องอยู่ในความพยายามควบคุมของเจ้าของคนเลี้ยง ที่จับคุมสายบักกะโหล่ง และมีพรัอคอยบังคับห้ามปรามไว้

เป็นประเพณีที่ยึดถือกันเรื่อยมาว่าขบวนแห่ควายหลวงตั้งแต่หลังเสร็จพิธีชุนควายแล้ว จะต้องแห่ไปรอบชุมชนหมู่บ้านของตนเองก่อนเสมอ และต้องแห่ไปตามเส้นทางที่เคยแห่กันมาแต่ก่อน โดยเชื่อกันว่าจะมีนางหว่าผู้อยู่เคียงข้างคู่ เป็นร่างบอกเพื่อไม่ให้ผิดเส้นทาง

หลังจากนั้นจึงจะแห่ขบวนไปชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ต่อไปตามประเพณีที่เคยทำกัน

มา ถึงบ้านเรือนหลังไหน ถึงชุมชนไหน ต่างก็จะยินดีต้อนรับเสมอด้วยน้ำดื่ม น้ำส้ม น้ำหวาน บางครอบครัวก็จะเตรียมน้ำไว้ชดและสรง หรือสาธิตใส่เพื่อความเป็นสิริมงคล ด้วยความเชื่อว่า ค่ายหลวงเป็นค่ายมงคล นำความอุดมสมบูรณ์อยู่เย็นเป็นสุขมาให้ถ้าเหนื่อยนัก เมาหน่อย ก็พักผ่อนก่อนได้ มีผลไม้ อาหารว่างเตรียมไว้ให้รองท้องอยู่แล้ว

การเล่นบันทึงม่วนขึ้น ที่แฝงด้วยพลังความเชื่อศักดิ์สิทธิ์ที่เด่นชัดและน่าสนใจ ก็คือ เมื่อขบวนแห่ค่ายหลวงเคลื่อนไปเล่นไปนั้น จะมีชาวบ้านสอดแทรกเข้าร่วมกิจกรรม ด้วยการให้ “หญ้า” กับค่ายหลวงเพื่อเป็นอาหาร แต่สิ่งที่ให้เป็นสัญลักษณ์ของหญ้าคือเงิน (ธนบัตร แต่เดิมเคยใช้เหรียญ) ซึ่งมีความเชื่อที่เคร่งครัดว่า ค่ายหลวงจะรับด้วยมือไม่ได้ ต้องใช้ปากคาบเงินไว้ เพราะว่าค่ายต้องใช้ปากกินหญ้า กิจกรรมการให้หญ้าอาหารกับค่ายหลวงนี้ มีชาวบ้านไม่น้อยจะดึงเส้นฝ้ายหรือไหมสีดำที่โคนอวัยวะเพศของค่ายหลวงไปด้วย โดยความเชื่อว่า เป็นฝ้าย-ไหม มงคลกับชีวิตครอบครัว เช่นนำไปเก็บรักษาไว้บนหิ้งเปิง (หิ้งผี หิ้งพระ เครื่องราง) นำไปใส่กระดังจ่อเลี้ยงม้อน (ไหม) จะเจริญดี ได้ฝักหลอก (ฝักไหม) สมบูรณ์ดี ได้เส้นไหมมากและสวยงาม บางคนนำไปผูกข้อแขนลูกหลาน เป็นฝ้ายมงคล ช่วยคุ้มครอง เป็นต้น

เมื่อได้มีโอกาสเข้าร่วมเหตุการณ์ทำพิธีบวงสรวง หรือ ชวนค่าย ซึ่งเป็นพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี เป็นกนกเค้าแล้ว จึงทำให้เห็นกิจกรรมอื่นๆ อีกหลายอย่างที่ เป็นโอกาสของคนในชุมชน ที่จะร่วมเล่นและกินดื่มไปกับค่ายหลวง ซึ่งเป็นหลักของพิธีกรรมดังที่ได้เห็นว่า มีชาวบ้านหลายคนรวมกลุ่มกันแต่งกายเลียนแบบค่ายหลวงและตัวละครอื่นๆ พร้อมเครื่องดนตรีเท่าที่จะหาได้ เล่นได้ เรียกกันตามภาษาปากชาวบ้านว่า “ค่ายน้อย” ซึ่งจะมีหลายกลุ่ม หลายวัย ทั้งวัยฉกรรจ์ วัยรุ่น (ระดับมัธยม) และวัยແລ່ນ (ระดับประถม) พวกเขาบรรดากลุ่มค่ายน้อยดังกล่าวนี้ มักชอบสนุกม่วนขึ้น และมักจะเล่นพ้องกันอย่างอิสระนอกขบวน โดยไม่มีกำหนดเส้นทางกลุ่มขบวน ซึ่งแต่เดิมจะใช้เปลือกหอยปั้ง หอยโข่ง มาทำเป็นหมากกะโหล่งให้ต่างจากค่ายหลวง

กลุ่มค่ายน้อยวัยฉกรรจ์และวัยรุ่น มักจะแห่แวะเข้าบ้านเรือนและร้านค้าต่างๆ ในชุมชน ก็จะได้หญ้า คือเงิน ไปซื้อน้ำ เหล้า-ยา อาหาร กินดื่มด้วยกัน ซึ่งในงานบุญบั้งไฟทั่วไปมักจะเรียกกลุ่มค่ายน้อยเช่นนี้ว่า พวกเซ็งขอลเหล้า-เซ็งกินเหล้า แต่ถ้าออกไปก่อนงานบุญบั้งไฟแล้ว มักจะเรียกรู้กันว่า เซ็งແປງ เพื่อเอาเงินไปสมทบช่วยเตรียมงานและมีแบ่งบางส่วนไว้กินดื่มกันบ้างเป็นธรรมดา

ส่วนกลุ่มค่ายน้อยวัยແລ່ນ จะมีพบไม่บ่อยนัก มีบ้างที่รวมตัวกันแต่งกายทาสีดำ ติดเขาเซ่นกัน รวมได้ก็คนไม่สำคัญ เครื่องดนตรีก็ใช้ถังน้ำ ถังสี ผาหม้อ ขวดน้ำ ฯลฯ เท่าที่หาได้และทำกันเอง พ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ก็ไม่ขัดข้อง และพร้อมสนับสนุนช่วยทั้งซื้อมัน หม้อ ปูนขาว-ปูนแดง และการมัดเขา-ติดเขา ฯลฯ เล่นพ้องกันไปตามเส้นทางต่างๆ ใน

หมู่บ้านโดยอิสระ ได้หย่าคือเงินบ้าง ก็เอาไปซื้อขนม นม น้ำ ตามประสา ค่ายน้อย (หรือจะเรียกค่ายหาน้อยก็คงได้)

พวกค่ายน้อยทั้งสามวัย ที่พบเห็นอยู่ในพิธีบวชควายหรือชุนควายนี้ ดูเหมือนจะเป็นร่องรอยให้เห็นว่า เป็นต้นเค้าของ “การเล่น” นอกขบวนพ้องแข่งในงานบุญบั้งไฟรุ่นหลังๆ ที่บรรดานักท่องเที่ยวและคนทั่วไปมักให้ความสนใจมากกว่าขบวนพิธีกรรมจริงๆ เพราะกลุ่มเล่นนอกขบวนเหล่านี้ จะช่วยสร้างสีสันให้กับงานบุญพิธีกรรมได้มาก ด้วยการเล่นสนุกดูมีชีวิตชีวาน่าสนใจ

ควายหลวงลาลีก : ควายหลวงลาคาย?

การลาลีกของควายหลวงนี้ ชาวบ้านจะพูดกันอย่างรู้ๆ ตามความเชื่อใหม่ตามคติพุทธศาสนาว่า เมื่อบวชควายแล้วจะออกจากการเป็นควายหลวง ก็ต้องทำพิธีลีก และเมื่อบวชกับผีปู่ตาก็ต้องไปลาลีกกับผีปู่ตาด้วย แต่ดั้งที่ได้เสนอไว้ในตอนต้นเรื่องแล้วว่า คติความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านทั่วไป จะเป็นเรื่องของความเชื่อเรื่องผี น่าจะตรงกับภาษาท้องถิ่นเดิมว่า **ชุนควาย** คือการทำพิธีเชิญผีเข้าสิงร่างให้เป็นหมอควายหลวง เช่นเดียวกันกับการเชิญผีฟ้าเข้าชุน-สิง ร่างหมอลำผีฟ้า (หมอลำทรง) ทั่วไปในอีสานและ สปป.ลาว ครั้นเมื่อต้องลาลีกจากควายหลวงกับผีปู่ตา ก็น่าจะเทียบได้กับการ “ลาคาย” ของกลุ่มหมอลำผีฟ้าได้ เพราะกะจำจะต้องเป็นผู้ทำพิธีบอกกล่าวขอลา โดยใช้สัญลักษณ์สำคัญคือ “เครื่องคาย” บอกกล่าวผีปู่ตาเพื่อขอลาออกจากการเป็นควายหลวงในครั้งนี้ขึ้น

ตลอดเวลาสอง-สามวัน นับแต่เริ่มทำพิธีชุนควายหรือบวชควายแล้ว ตัวหมอควายจะต้องเล่นพ้องเกือบตลอดเวลา ท่ามกลางอากาศร้อนและร้อนจัด ฉะนั้น หมอควายจึงต้องมีร่างกายแข็งแรง เล่นคึกคะนอง ถึก เป็นควายเปลี่ยว ที่พร้อมจะเล่นกับกลุ่มคนที่เข้าร่วมงานให้ได้ทุกวัน ตั้งแต่เช้าประมาณสามโมงเช้า พักกินข้าว-น้ำ ช่วงกลางวัน-บ่าย

แล้วพาขบวนออกเล่นฟ้อนต่อไป เลิกเอาตอนประมาณสาม-สี่โมงเย็น

มีบางคนบอกว่า แต่ก่อนเมื่อบวชแล้วจะเอา “เขา” ออกไม่ได้ ไม่อาบน้ำ ไม่หลับนอนกับเมีย จนกว่าจะสึกในวันสุดท้ายของงานบุญบั้งไฟ คือ วันจุดบั้งไฟ ในช่วงก่อนเที่ยงหรือหลังเที่ยง ซึ่งภายหลังความเชื่อที่ต้องปฏิบัตินี้เริ่มคลายไปบ้างแล้ว คือ อาจถอดชุดควายดำออกเพื่อนอนพักได้ แล้วค่อยแต่งใหม่ในตอนเช้า

การลาลีกหรือลาควายของควายหลวงดูไม่มีพิธีรีตองมากนัก เพียงเล่นฟ้อนพาขบวนแห่ไปยังศาลปู่ตา โดยมีกะเจ้าเป็นผู้นำทำพิธียกเครื่องขัน 5 ภายในศาลปู่ตา แล้วบอกกล่าวขอหมอลาวหลวงลาลีก-ลาควายต่อ ผีปู่ตา จากนั้นชาวคณะก็จะช่วยกันปลดเครื่องสัญลักษณ์สำคัญออกจากร่างหมอลาว คือ บักกะไหล่และเขาควายเป็นอันจบพิธีขวนควายหรือบวชควาย

การปรับตัว-การเปลี่ยนแปลง

ทุกสิ่งทุกอย่างมักจะมี “โครงสร้าง” เป็นหลักยึด และ “เครื่องปรุงแต่ง” ประกอบโครงสร้างหลัก ประเพณีบวชควายหรือพิธีขวนควายก็เช่นเดียวกัน เป็นประเพณีพิธีกรรมตามคติความเชื่อเรื่องผีของสังคมดั้งเดิม (เก็บหาของป่า ล่าสัตว์ จับปลา) และสังคมเกษตรกรรม (เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์) ที่ต้องอาศัยน้ำฟ้า-น้ำฝน โดยมีจุดประสงค์หลัก คือ ความอุดมสมบูรณ์เป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตสังคม

เมื่อสังคมอดิตปรับเปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิม มาเริ่มเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จึงเริ่มมีการเพาะปลูก “ข้าวไร่” ด้วยวิธี “สั๊กหล่ง” (ไม่สั๊กดินเป็นหลุม) แล้วหยอดเมล็ดข้าวก่อน แล้วจึงมีการเปลี่ยนแปลงมาใช้แรงงานสัตว์ คือ ควายลากไถ เป็นการทำ “นาข้าว” ที่ต้องอาศัยน้ำฟ้า-น้ำฝน ตามฤดูกาล ซึ่งบางปีก็ไม่แน่นอน เหมือนไม่มีหลักประกัน จึงมีการสร้างประเพณีพิธีกรรมเพื่อขอน้ำฟ้า-น้ำฝน หลายวิธีต่างกันไป แต่ละชนเผ่าแต่ละท้องถิ่น ดังกรณีประเพณีบวชควาย หรือพิธีเชิญผีมาขวนร่างคนให้เป็นควาย เพราะควายเป็นแรงงานหลักสำคัญในการทำนาข้าว

จากโครงสร้างหลักที่ขอความอุดมสมบูรณ์ เพื่อประกันความมั่นคงของชีวิตที่หลายชุมชนหมู่บ้าน ตำบลในอำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ยังคงดำรงอยู่จนปัจจุบันก็มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือการประสมประสานกับความเชื่อในพุทธศาสนา ที่มายอมรับกันภายหลัง (ตามหลักฐานบันทึกประวัติศาสตร์ น่าจะราวรับในสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง กรมขัตติย์แห่งเชียงตุงเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง ร่วมสมัยพระรามาธิบดีที่ 1-อยู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา) แต่ก็เป็นปรับเปลี่ยนโครงสร้างของความเชื่อ ที่ผสมกลมกลืนกันได้อย่างสนิทแนบแน่นของความเชื่อในศาสนาผีและศาสนาพุทธเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จาก ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาก็ยังเป็นหลักสำคัญของการเริ่มทำพิธี กะจำก็ยังนับมหาพา ควายซึ่งเป็นสัตว์แรงงานเศรษฐกิจ

หลัก ในร่างของควายหลงที่เป็นควายใหญ่และสำคัญเด่นชัด ในการเป็นผู้นำขบวนแห่งที่หนักหน่อยดลเวลากว่าสามวัน (รวมก่อนวันทำพิธี ชวนด้วย) มีการนำความเชื่อเรื่องพระอุปคุต ในชื่อภาษาปากชาวบ้านว่า ญาพ่อหลง เข้ามาร่วมช่วยคุ้มครองงานบุญและร่วมขบวนแห่เข้าไปในวัด ฯลฯ

ส่วนเครื่องปรุงแต่งที่เป็นรายละเอียดของประเพณีพิธีกรรมนั้น แม้จะพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่มากมายหลายเรื่องก็ตาม เพราะตลอดงานจะมีรายละเอียดมาก แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันได้ เช่น ควายหลงบ้านแมด ปรับเปลี่ยนจากการผูกเขา ดัดปอยผม มาเป็นทำเขาติดหมวกสวมหัว เครื่องดนตรีในพิธีกรรม เปลี่ยนจากความสำคัญของพวงฮาด (ผ่างฮาด) มาเป็นกลองเลง (กลองตุ้ม) และมีการนำฆ้องมาใช้ทดแทนพวงฮาดที่ฉีกขาดหมดสภาพ เป็นต้น

ทั้งหมดเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลง ที่ชาวบ้านในชุมชนพร้อมจะปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลง ที่มีปัจจัยจากภายในสังคมของตัวเอง ที่มีการปรับเปลี่ยนวิถีการทำนาปลูกข้าวไปมากแล้ว และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิทธิพลจากปัจจัยภายนอก คือการพัฒนาของหน่วยงานรัฐ และสื่อต่างๆ ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่เข้ามาอย่างรวดเร็วและรุนแรง

แต่ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านหลายตำบล ในเขตอำเภอเชียงขวัญ ก็ยังสามารถยืนหยัดรักษาประเพณีพิธีกรรมบวชควาย หรือ ชวนควาย ของตนไว้อย่างเหนียวแน่นจนปัจจุบัน

มีเหตุอะไร ที่เป็นปัจจัยสร้าง “ภูมิคุ้มกัน” ที่มีพลังให้พวกเขามีความมั่นใจและภูมิใจ จนสามารถยืนหยัดเผชิญหน้ากับอิทธิพลจากภายนอกได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไป เพราะนี่คือเสน่ห์ที่เป็นเอกลักษณ์อันทรงพลังเฉพาะท้องถิ่น ที่ควรชื่นชมและช่วยกันหาวิธีการบำรุงรักษาแก่นโครงสร้างที่เป็นสาระคุณค่าให้ประจักษ์ในวงกว้างถึงระดับชาติและสู่สากลต่อไป

26 สิงหาคม 2559